

Η ελληνιστική τέχνη στην Β. Ινδία από την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου

του Νίκου Παπαγεωργίου

Σκοπός της παρουσίασης αυτής είναι η πλήρωση ενός κενού που αφορά τις γενικές μας γνώσεις, σχετικά με τις πολιτιστικές επιρροές και επιπτώσεις που είχε η συνάντηση των Ελλήνων, όταν έφθασαν στην Βόρεια Ινδία, κατά την αρχαιότητα.

Η συνάντηση αυτή άρχισε το 327 π.Χ., όταν ο Μ. Αλέξανδρος, μετά την καθυπόταξη της Περσίας, πέρασε προς Ανατολάς, την οροσειρά Χίντου - Κους και έφθασε στο έδαφος που σήμερα αποκαλείται Πακιστάν, αλλά τότε ήταν έδαφος της Ινδίας.

Ορισμένοι ξένοι μελετητές ισχυρίζονται πως η συνάντηση αυτή διήρκεσε περί τα 40 χρόνια και διήρκεσε μέχρι που πέθανε ο τελευταίος βασιλιάς ο Ερμαίος με τον οποίο κατέρρευσε και η ελληνική εξουσία στην περιοχή. Μελετώντας επισταμένα το θέμα απεδείχθη πόσο εσφαλμένη είναι η μελέτη αυτή των ξένων. Και θα δούμε στη συνέχεια πως οι Έλληνες κάτοικοι αυτής της περιοχής, που σήμερα ονομάζεται Απώτερη Ανατολή, όχι μόνον δεν εξαφανίστηκαν από εκεί, αλλά διατήρησαν την ελληνική ταυτότητα για απροδιόριστο χρονικό διάστημα.

Θα αποδείξουμε επίσης πως η συνάντηση αυτή μεταξύ Ελλήνων και Ινδών, δύο διαφορετικών λαών, είχε μια σοβαρή πολιτισμική επίδραση στην παιδεία γενικά.

Αλλά το γεγονός που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι οι μεγάλες επιπτώσεις που είχε η εκστρατεία

αυτή, τόσο στον πολιτισμό των Ινδίων, όσο και στην Βουδιστική θρησκεία γενικά, η οποία την εποχή εκείνη βρισκόταν στην ανάπτυξη της.

Έτσι, παρ' όλο που Έλληνες και Ινδοί χωρίζονται γεωγραφικά από απέραντες αποστάσεις, η ιστορία θέλησε να συναντηθούν και να ζήσουν μαζί μια περίοδο που συνολικά διήρκεσε επί τρεις αιώνες.

Επίσης, θα αποδείξουμε πως η περίοδος αυτή δεν ήταν απλώς μια στρατιωτική επέμβαση, αλλά μεταξύ άλλων, δημιούργησε στην περιοχή μια πολύ ξεχωριστή και ιδιαίτερη τέχνη. Την ελληνιστική Τέχνη της Γανδάρας, όπως ονομάστηκε. Η τέχνη αυτή ήταν κυρίως γλυπτική τέχνη, που εμφανίστηκε αρχικά στην Β. Ινδία και που σε σημαντικό βαθμό είχε υιοθετήσει το ελληνικό ύφος, χωρίς να θίξει το τοπικό θεματικό περιεχόμενό της, που ήταν καθαρά Βουδιστικό και μόνο οριακά ήταν ελληνικό.

Ο γεωγραφικός χώρος που πρωτοεμφανίστηκε η ελληνιστική τέχνη, βρίσκεται στην περιοχή που ονομάζεται Γανδάρα ή Γανδαρίδα, εξ ου και η τέχνη της Γανδάρα. (GHANDARA).

Η πολιτιστική δραστηριότητα αυτή την Ελλήνων στην Ινδία, εκτιμάται σαν ένα γεγονός αξιοσημείωτο. Και γεννάται το ερώτημα, πώς μπόρεσαν αυτοί οι Έλληνες, τόσο μακριά από τα κέντρα του Ελληνισμού, να διατηρηθούν σε συνεχή ανάπτυξη, για σχεδόν 3 αιώνες, αλλά και πώς παράλληλα κατάφεραν να διατηρήσουν ολοζώντανη την εθνική τους ταυτότητα, ζώντας μεταξύ λαών που στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν ήσαν Έλληνες.

Επίσης γεννάται και ένα άλλο ερώτημα: Γιατί άραγε η Ελληνοβου-

δική τέχνη γεννήθηκε στην Γανδάρα;

Σ' αυτό θα απαντήσουμε ως εξής: Πρώτο, γιατί ήταν απαραίτητο, κάπου και κάποτε να υπάρξει η συνάντηση του Ελληνισμού και Βουδισμού, εφόσον υπήρχε συνβίωση και εφόσον ο Βουδισμός ήταν στην ανάπτυξη του στην περιοχή εκείνη. Δεύτερο, οι Ινδοί της περιοχής Γανδάρα, διέφεραν κατά πολύ από τους Ινδούς της ανατολικής όχθης του Ινδού ποταμού, γι' αυτό και ο Βουδισμός εκεί είχε βρει ένα ιδεώδη χώρο για την εξάπλωσή του. Τρίτο, η Γανδάρα τον 6ο αιώνα π.Χ., υπήρξε το σταυροδρόμι των καραβανιών από τη Μέση Ανατολή, λόγω της ανάπτυξης των δρόμων του Μεταξιού. Μεταξύ αυτών υπήρχαν και πολλοί Έλληνες, με διάφορα επαγγέλματα, καθώς και τεχνίτες αλλά και καλλιτέχνες, οι οποίοι πολύ φυσικά εργαζόμενοι εκεί, εφάρμοζαν τις τεχνολογίες και το ύφος της χώρας τους.

Όμως, οι καλλιτέχνες αυτοί έπρεπε να προσαρμόσουν την τέχνη τους στα γούστα των εγχώριων Βουδιστών, ενώ ταυτόχρονα προέβαιναν κατ' ανάγκη και σε κάποια καλλιτεχνική επανάσταση, της οποίας τα αποτελέσματα άρσαν προφανώς στους Βουδιστές.

Αυτό βοήθησε, γιατί οι Ινδοί μέχρι τώρα χρησιμοποιούσαν σαν δομικά υλικά τον πυλό και πλίνθους. Με την εισαγωγή από τους Έλληνες των σκληρών υλικών, όπως η πέτρα και το ξύλο, οι καλλιτεχνικές δημιουργίες των Ελλήνων, στην αρχή περιοριζόνταν στα διακοσμητικά στοιχεία των ναών και Μουσουλείων, Στούπας και αργότερα μετεπήδησαν στα γλυπτά.

Για να γίνει όμως αυτό, υπήρξε μια προπαρασκευαστική περίοδος,

Ο Ν. Παπαγεωργίου είναι Εθνολόγος, Επιστ. Συνεργάτης της UNESCO, τ. Γ.Γ. της Επιτροπής UNESCO στην Ελλάδα.

η οποία έδωσε το χρόνο στους Έλληνες καλλιτέχνες να επιβάλουν τα ελληνικά διακοσμητικά στοιχεία στους βουδιστικούς ναούς. Η εξέλιξη αυτή, βέβαια, συνετέλεσε ώστε να σταθεροποιηθούν οι βουδιστικοί εικονογραφικοί τύποι.

Η Γανδαρική τέχνη, λοιπόν, είναι το φυσικό τέκνο της ελληνικής παρουσίας στην Ινδία και της συνάντησης των Ελλήνων με τον Βουδισμό, αλλά διατήρησε και τη δική της φυσιογνωμία πάνω στην οποία επέδρασε και η παλαιότερη ινδική σχολή.

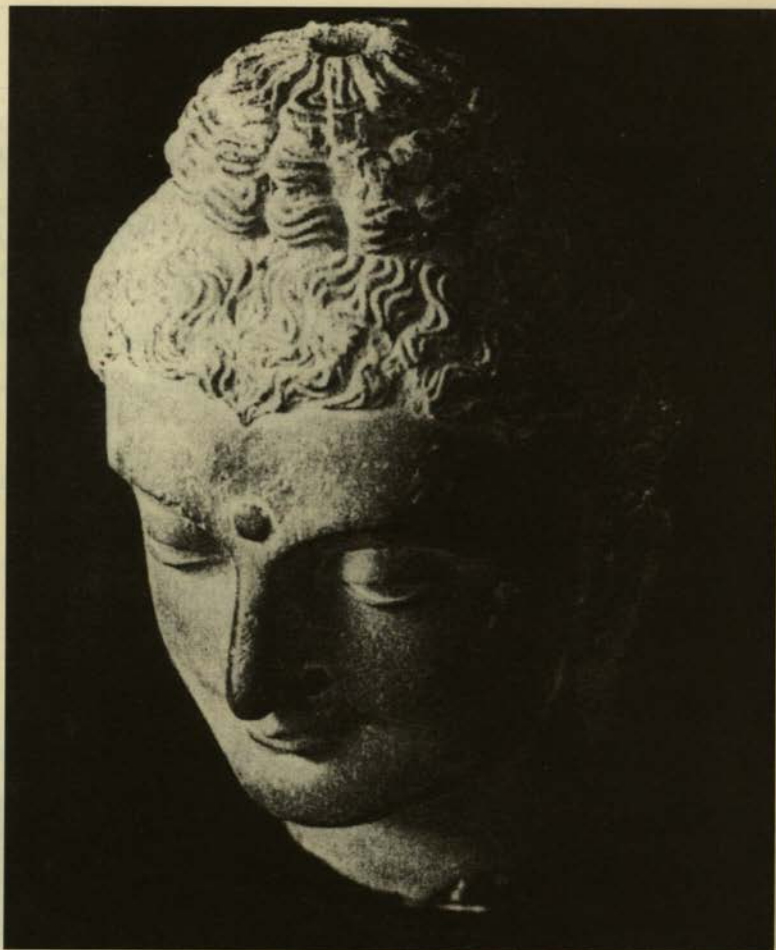
Χρονολογικά τώρα μεταξύ των ειδικών, υπάρχουν ορισμένες ασάφειες σχετικά με τη χρονολογία της εμφάνισης της γανδαρινής γλυπτικής, γιατί δεν γνωρίζουμε σε ποίο ημερολογιακό σύστημα αναφέρονται οι χρονολογίες που αναγράφονται σε ορισμένα έργα και αυτό γιατί οι Ινδοί δεν είχαν αρχικά ενιαίο εναρκτήριο σημείο για τη μέτρηση του χρόνου.

Στις δυσχέρειες αυτές πρέπει να προσθέσουμε και τρία ακόμα στοιχεία σχετικά με τη χρονολόγηση. Πρώτον δεν υπάρχουν επαρκείς συστηματικές ανασκαφές τόσο στην Βακτριανή, όσο και στην Ινδία. Δεύτερον, η παντελής έλλειψη σαφών χρονολογικών επιγραφών στα γλυπτά της γανδαρικής σχολής και τρίτον, κάτι που βασανίζει συνεχώς τους μελετητές, η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στα αρχαία ελληνικά κείμενα.

Τους ερευνητές απασχολεί ακόμα και ένα άλλο θέμα. Όπως υπάρχουν διχογνωμίες για το πότε εμφανίστηκε χρονολογικά η Γανδαρική τέχνη, υπάρχουν άλλες τόσες αντίστοιχες για το πότε εξαφανίστηκε.

Στην πραγματικότητα, όμως, η γανδαρική σχολή συνέχισε την καλλιτεχνική της δραστηριότητα και μετά Χριστόν, μέχρι την κατάκτηση της Γανδαρίδας από τους αλλόθρησκους Σασανίδες, γύρω στα 250 μ.Χ.

Η ευρύτερη γεωγραφική περιοχή στην οποία πραγματοποιήθηκε όλη αυτή η πολιτισμική εξέλιξη, λέγεται Βακτρία ή Βακτριανή, που περιλαμβάνει και την Γανδαρίδα. Το όνομα

Κεφαλή του Βούδα, Fogg Art Museum, Κάιμπριτζ Μασσαχουσέτης, ΗΠΑ

Βακτριανή δόθηκε από τους κλασικούς συγγραφείς στην μεγάλη εδαφική έκταση που απλώνεται μεταξύ των ποταμών Χίντου - Κους και του Ωξου και από Νότο και Δύση, από τις οροσειρές του Θιβέτ και Ινδίας, που σήμερα αποτελούν τα εξής κράτη: Πακιστάν, Αφγανιστάν, το ρωσικό Τουρκεστάν, το κινεζικό Τουρκεστάν και το Ιράν.

Ας πάμε όμως μερικούς αιώνες πίσω, πριν από την εκστρατεία των Ελλήνων στην Ινδία και δούμε ιστορικά την άνοδο του Βουδισμού και με ποιόν τρόπο παρουσιάζονταν η λατρεία προς τον Βούδα. Επαιώνες, οι Ινδοί αρνιόνταν να απεικονίσουν τον Βούδα με ανθρώπινη μορφή, αλλά τον παρουσίαζαν με σύμβολα όπως π.χ. με μια ρόδα. Δηλαδή υπαινίσσονταν την παρουσία του Βούδα, αλλά ποτέ δεν τον

έδειχναν με ανθρώπινη μορφή. Άλλα σύμβολα που τον παρουσίαζαν, ήταν τα ίχνη των βημάτων του Βούδα, το δέντρο στη σκιά του υποτίθεται ότι εκήρυττε ο Βούδας, καθώς και αποτυπώματα των χεριών του.

Η καινοτομία λοιπόν να απεικονιστεί ο Βούδας με τη μορφή ανθρώπου, αποδίδεται αναμφισβήτητα στην ελληνική παροικία της Βακτριανής και της σχολής Γανδάρα. Τα γλυπτά που φιλοτεχνήθηκαν εκεί, δεν είναι μόνο τα παλαιότερα, αλλά και τα πρότυπα και δείχνουν πως η τέχνη αυτή πρωτοεμφανίστηκε τον 1ο με 2ο αιώνα π.Χ.

Από τα γλυπτά αυτά εμπνεύστηκαν αργότερα και οι καλλιτέχνες της κεντρικής Ασίας και άνω Ανατολής, όταν η ιδέα του Βουδισμού έφθασε ως εκεί.

Η αρχική ιδέα, λοιπόν, ήταν καθαρά ελληνική και απετέλεσε την πιο σημαντική πολιτισμική συμβολή των Ελλήνων στην Ινδία κατ' αρχήν και στη συνέχεια σ' όλη την Ασία.

Η Γανδαρική τέχνη αυτή, έτσι όπως την βλέπει κανείς, είναι θρησκευτική τέχνη. Ανήκει στον βουδιστικό χώρο και έχει προορισμό όμοιο με εκείνο που έχει κάθε θρησκευτική τέχνη, δηλαδή να φέρει τον άνθρωπο πλησιέστερα προς τη θρησκεία, με την εικαστική αφήγηση και στην προκειμένη περίπτωση, την ιστορία του Βούδα, καθώς και των μύθων γύρω από αυτόν.

Κύριο εκφραστικό μέσο της τέχνης αυτής είναι η γλυπτική με τα ολόγλυφα και ανάγλυφα έργα.

Το κεντρικό πρόσωπο είναι πάντα ο Βούδας και κατά ακολουθούν κατά σειρά οι Σωτήρες, οι βουδιστάτβα, τους οποίους η τέχνη αυτή προέβαλε το ίδιο όπως και τον Βούδα και έτσι πέρασαν και αυτοί στην Γανδαρική εικονογραφία.

Με τα χρόνια, οι μορφές του Βούδα πολλαπλασιάστηκαν. Είναι και αυτό ένα φαινόμενο που παρουσιάζεται συνήθως στην ιστορία των διάφορων θρησκειών, όπου ο ιδρυτής μιας θρησκείας κηρύττει μια απλή αλήθεια που με την πάροδο των αιώνων και με την επέμβαση της μεταφυσικής θεολογίας, δημιουργεί ένα αφάνταστα πολύπλοκο χαρακτήρα. Επι πλέον, στην Γανδαρική τέχνη, πρέπει να συμπεριλάβουμε και την ανάμειξη των ελληνικών θεοτήτων στην οικογένεια του Βούδα. Στην εξέλιξή τους, όμως μερικές από αυτές τις θεότητες έχασαν την ελληνικότητά τους και πήραν ινδικό ύψος. Η διατύπωση αυτή γίνεται γιατί αν συγκεντρώσουμε το βλέμμα μας με επιμονή στα αγάλματα αυτά, θα παρατηρήσουμε μεν την όλη έκταση των ελληνιστικών επιδράσεων, αλλά θα δούμε ταυτόχρονα και τις ανατολικές επιδράσεις με τις βουδιστικές θρησκευτικές αντιλήψεις. Π.χ. η ινδική Θεά Χαρίτι, έχει την προέλευσή της στη Δήμητρα, Θεά της γονιμότητας της γης. Ο Δίας παρουσιάζεται με μορφή πιστού συνοδού του Βούδα (VAJRA-

PANI) που κρατά στο χέρι του τον κεραυνό. Η γυναικεία Θεότης PAN-CHINA, είναι η Θεά του πλούτου και μετά έρχονται ένας ουσιαστικός αριθμός προσώπων από την Ελληνική Μυθολογία, Ελλήνων όπως όπως οι Κένταυροι και οι Σάτυροι.

Η ελληνιστική επίδραση πάνω στα γλυπτά έργα της Γανδαρικής τέχνης, είναι η έκφραση και η μορφή του Βούδα που είναι εκ διαμέτρου αντίθετη στα ελληνικά ιδεώδη. Η απεικόνιση του ανθρώπου από τον Έλληνα καλλιτέχνη δεν είναι μονόπλευρη και κατ' επέκταση ο Ελληνο-ινδικός Βούδας είναι ένα ωραίο πρότυπο ανδρικής ομορφιάς.

Πρέπει όμως να παραδεχθούμε πως, αν στις περιοχές όπου δημιουργήθηκε η Γανδαρική τέχνη κυριαρχούσε η θρησκεία του Ινδοϊσμού αντί του Βουδισμού, θα ήταν αδύνατη η δημιουργία μιας τέτοιας τέχνης.

Και δεν πρέπει να παραλείψουμε ότι στοιχεία από το ινδικό πάνθεον, καθώς και τη λαϊκή παράδοση, είχαν εισδύσει στη λαϊκή βουδιστική θρησκεία και κατ' επέκταση στην Γανδαρική τέχνη, χωρίς όμως να παραμορφώσουν τη βασική της απλότητα και η απλότητα αυτή ενισχύθηκε χάρις στην ελληνική επίδραση που της έδωσε τέτοια καλλιτεχνική μορφή όχι μόνο στην Ινδία, αλλά και στις άλλες χώρες όπου εξαπλώθηκε ο Βουδισμός.

Υπάρχει λοιπόν μεγάλη διαφορά μεταξύ του ινδικού τρόπου αφήγησης και αυτού που εφήρμοσαν οι Έλληνες, οι οποίοι τον μετέφεραν στην Γανδάρα με βάση τους νόμους της προοπτικής, που οι Έλληνες κατείχαν άριστα. Αυτό το βλέπουμε και στις απεικονίσεις του προσώπου με προοπτική 3/4 που μαρτυρούν πως οι Έλληνες καλλιτέχνες της Γανδάρας, σέβονται τους ελληνικούς νόμους.

Όλα αυτά και παρά την παρουσία της ινδικής επίδρασης, συντελούν ώστε η Γανδαρική τέχνη να έχει την ελληνική σφραγίδα. Η ελληνική σκέψη ήταν ηθική, ενώ η ινδική πνευματική. Πρέπει όμως να ομολογήσουμε πως για τους οραμα-

τισμούς που αναφέραμε, έγινε κατά καιρούς μια προσπάθεια να τους τροποποιήσουν και να τους δώσουν μια πιο ρεαλιστική έκφραση. Αλλά για να το πετύχει αυτό ο Ινδός, έπρεπε να είχε απορροφήσει και αποδεχθεί με πάθος τα προηγούμενα μαθήματα της ελληνικής τέχνης.

Για να γίνει όμως αυτό, πέρασε πολύς χρόνος, όταν κατά το έτος 320 π.Χ., κατά την μεγάλη εποχή της δυναστείας των GUPTA, πραγματοποιήθηκε μια στενότερη επαφή μεταξύ τέχνης και στοχασμού. Συνέβη όμως και κάτι άλλο. Οι Έλληνες της Βακτρίας είχαν αρχίσει σιγά - σιγά να χάνουν την εθνική τους συνείδηση γιατί είχαν σημαντικά επηρεαστεί από το ινδικό περιβάλλον όπου ζούσαν επί δύο αιώνες.

Κατά συνέπεια λοιπόν, ο επηρεασμός αυτός μεταφέρθηκε και στα γλυπτά του ινδικού περιβάλλοντος όπου ζούσαν.

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο είναι που διαφοροποιήθηκε η τέχνη της Γανδάρας. Ο παλιός εξελιγμένος Βούδας δεν ικανοποιούσε πλέον την πνευματικότητα του ανερχόμενου Βουδισμού.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως μπορούμε να αποκαλέσουμε την Γανδαρική τέχνη εκλεκτική και ημικλασική. Ήταν όμως πρωτογενής και ιδιότυπη τέχνη και διέφερε από οποιαδήποτε άλλη τέχνη που είχε αναπτυχθεί σ' όλες τις υπόλοιπες ελληνικές αποικίες της αρχαιότητας.

Καταλήγουμε λοιπόν στα εξής:

1. Η τέχνη της Γανδάρα είναι καθαρά ελληνιστική.
2. Η απεικόνιση του Βούδα με ανθρώπινη μορφή οφείλεται αποκλειστικά σε ελληνιστική επίδραση.
3. Η γανδαρική τέχνη είχε σκοπό να εξυπηρετήσει θρησκευτικούς σκοπούς, αντλώντας τα θέματά της από τον Βουδισμό, αλλά του έδωσε ελληνικό χαρακτήρα.

Και τέλος, η Γανδαρική τέχνη είναι ιδιότυπη, μάλλον εκλεκτική, που στο σύνολό της δεν μοιάζει με καμιά άλλη.

Χάρις στον Αλέξανδρο, λοιπόν, ένα μεγάλο κομμάτι της Ασίας, προσζύνησε τους θεούς των Ελλήνων.